

АД АЎТАРА

Прапанаваная манаграфія ўяўляе пэўны этап даследавання польскага руху на беларускіх і літоўскіх землях у перыяд 1864 – 1917 г. Першым манаграфічным выданнем у межах гэтага даследчыцкага праекту стала кніга «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905 – 1907 гг.» (Гародня: Ратуша, 2000, 204 с.). Праца атрымала ў целым станоўчую ацэнку гісторыкаў. У навуковым друку Польшчы былі апублікованыя дзве рэцензіі, аўтары якіх падтрымалі прапанаваную канцэпцыю, хоць адначасова выказалі шэраг заўвагаў.

Гісторык Яўген Мірановіч не згадзіўся, у прыватнасці, з ацэнкай ролі краёўцаў у гісторыі польскага руху. На думку рэцензента, тэкст кнігі не дае падставы сцвярджаць, што краёўцы мелі якую-небудзь лагічную праграму вырашэння нацыянальных і сацыяльных праблемаў. Падобна на тое, што яны абмяжоўваліся выключна мілагучнымі пажаданнямі і словамі любові да «краю» (Białoruskie Zeszyty Historyczne (Białystok). – 2000. – Nr 14. – S. 239). Гэта, безумоўна, не так, у дадзенай манаграфіі значна большае месца адведзена асвятленню краёўай ідэалогіі і практычнай дзеянасці яе прыхільнікаў.

Галоўнай прэтэнзіяй даследчыцы з Любліна Дарыуша Тарасюка было тое, што аўтар гэтых радкоў пры падліках колькасці палякаў на беларускіх і літоўскіх землях на рубяжы XIX – XX ст. вызначальнымі крытэрыйем нацыянальной прыналежнасці лічыў дадзеныя афіцыйнай статыстыкі па роднай мове насельніцтва (Zapiski Historyczne (Toruń). – 2001. – T.LXVI. – Z. 2-3. – S. 207 – 210). На самой справе, у выданні «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907 гг.» падкрэслівалася, што абсалютнай ацэнкай «лінгвістычнага» («моўнага»), так і «канфесійнага» крытэрыйя пры вызначэнні нацыянальнай прыналежнасці жыхароў беларускіх і літоўскіх земляў рубяжа XIX – XX ст. не дазваляе зразумець і адлюстраваць тагачасную нацыянальную структуру насельніцтва. Менавіта таму досьцік высокую ацэнку ў манаграфіі атрымалі публікацыі польскага дэмографа і гісторыка Пятра Эбэрхардта, які пасправаў сумясціцу абодва падыходы. Прапанаваныя ўзвеze чытачоў табліцы «Нацыянальны склад насельніцтва Беларусі і Літвы. 1897 г.» і «Саслоўны склад польскага насельніцтва Беларусі і Літвы. 1897 г.» былі выкананыя ў адпаведнасці з канцэпцыяй «лінгвістычнага» вызначэння нацыянальнасці. Пры гэтым, аднак, звярталася ўвага на адноснасць гэтых падлікаў.

Таксама трэба адзначыць заўвагу гісторыка Станіслава Рудовіча, выкананую падчас канферэнцыі «Праблемы айчыннай гісторыяграфіі» (Гародня, студзень 2001 г.). На думку менскага даследчыка, аналізу польскага руху павінна памярэднічаць спроба вызначэння паняцця «нацыя» для пачатку XX ст. для Беларусі і Літвы. Гэта заўвага была ўлічаная падчас працы над кнігай.

Інфармацыя і кароткі анонс пра выданне «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907 гг.» былі змешчаныя на старонках беластоцкага часопіса «Biuletyn Historii Pogranicza» (2001. – Nr 2. – S. 141), а таксама ў беларускім перыядычным друку (А.Г. У супрацы і барацьбе // Наша Ніва. – 2000. – 20 лістапада; Паўлёнак І. Краёўцы пачатку стагоддзя // Пагоня. – 2000. – 17 жніўня).

Хачу выказаць удзячнасць шаноўным рэцэнзентам і ўсім тым, хто аказаў фінансавую і навуковую падтрымку даследаванню гісторыі польскага руху.

Другая палова XIX – пачатак XX ст. – гэта час фармавання сучасных нацыяй на беларускіх і літоўскіх землях. У тэксце кнігі выкарыстоўваюцца паняцці «этнічная група», «нацыя» і вытворныя ад іх. Даць дакладнае і поўнае вызначэнне гэтых тэрмінаў немагчыма з прычыны іх шматзначнасці і існавання розных навуковых падыходаў да вырашэння гэтай праблемы. Напрыклад, вядомы расійскі этнолаг Валеры Цішкоў вылучыў «веберыянскі або гістарычны падыход», канцэпцыю Эрнэста Гелнэра, які звязвае фармаванне нацыі з працэсам мадэрнізацыі, і «канструктыўісцкую інтэрпрэтацыю» Бенедыкта Андэрсэна [379]. Беларускі палітолог і філосаф Уладзімір Роўда адзначыў «валюнтарысцкі падыход» (Б.Андэрсэн), «культурна-арганічную тэорыю», «культурна-плюрализтычны падыход», «палітычную канцэпцыю» і спробу разгляду праблемы нацыяналізма ў межах тэорыі мадэрнізацыі [367, с. 6-25]. Кожная канцэпцыя прapanуе ўласнае вызначэнне ключавых паняццяў этналогіі і гістарычнай антрапалогіі. «Ядром» разыходжання звычайна з'яўляецца розная трактоўка ролі аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў у этнанацыянальных працэсах.

Існуе і больш радыкальны падыход. Валеры Цішкоў, напрыклад, прapanаваў паэзія ўнаогул пазбыцца тэрмина «нацыя». На яго думку, «нацыя» – гэта семантыка-метафорычная катэгорыя, якая набыла вялікую эмасційную і палітычную легітымнасць, але не з'яўляецца катэгорыяй аналіза, а значыць, і навуковай дэфініцыяй [379]. Даследчык прapanаваў замяніць паняцце «нацыя» тэрмінамі «народ», «дзяржава», «культура» і «этнічная група». Аднак і гэтыя катэгорыі (можа, за выключэннем «дзяржавы») носяць таксама шматзначныя характеристы. Апроч таго, наўрадці можна вырашыць усе праблемы, адмовіўшыся ад паняцця, якое непазбежна будзе актыўна прысутнічаць у палітычным і культурным жыцці. Як заўважыў расійскі сацыёлаг А.Здравамыслau, неабходны аналіз кожнай канкрэтнай сітуацыі, звязанай з этнанацыянальнай дынамікай [342]. Падобнае меркаванне выказаў вядомы польскі даследчык Анджэй Валіцкі. На яго думку, у розных краінах і ў розныя перыяды гісторыі суадносіны суб'ектыўнага і аб'ектыўнага фактараў у стварэнні нацыяй адрозніваюцца. Тому ўсялякія тэарэтычныя абагульненні павінны абавязацца на дакладнае вывучэнне канкрэтных выпадкаў [320, с. 156].

Сапраўды канкрэтна-гістарычны падыход звычайна аказваецца ба-
гацейшым за ўсе тэарэтычныя канструкцыі, асабліва калі апошнія набываюць характеристы шырокіх абагульненняў. Звычайна гісторыку не складана падабраць гістарычныя факты, якія абвяргаюць ту ю або іншую канцэпцию фармавання нацыі.

Складаўшася сітуацыя дазваляе карыстацца аперацыянальнымі або рабочымі вызначэннямі, звязанымі з мэтамі і задачамі канкрэтнага даследавання. Што датычыць паняцця «этнічная група (супольнасць)», то ў да-
дзеным даследаванні яно трактуюцца як катэгорыя для пазначэння данацы-
янальнай супольнасці. У якасці рабочага вызначэння выкарыстоўваецца наступнае: *этнічная група (супольнасць)* – гэта сацыяльная група, пра-

сякнутая пачуцём культурнай близкасці (агульнасць звычаяў, традыцыяў і мовы), свядомасць якой не выходзіць за межы пэўнага рэгіёну. Як адзначаў польскі сацыёлаг Рышард Радзік, «у этнічнай групе катэгорыя «мы» ўжываецца толькі ў маштабах вёскі, парафіі і ваколіцы» [457, с. 30].

Прынцыповым адрозненнем нацыі ад этнічнай групы (супольнасці) з'яўляеца нацыянальная свядомасць. Менавіта яна, на думку большасці сучасных даследчыкаў, ператварае досьць аморфную этнічную групу ў палітычна актыўную нацыю. Як заўважыў польскі навуковец Яраслаў Тамасевіч, без нацыянальнай свядомасці этнічная група ў лепшым выпадку застаецца «патэнцыяльнай нацыяй» [482]. Аналагічнага меркавання прытымліваеца іншы вядомы даследчык Юзаф Хлябоўчык [411]. Р.Радзік лічыць адной з вызначальных рысаў нацыі «нацыянальную сувязь», якая абапіраецца на самасвядомасць і самаідэнтыфікацыю і знаходзіць адлюстраванне ў нацыянальнай ідэалогіі [457, с. 32]. Расійскі гісторык Ірына Чуркіна заўважыла, што магчыма існаванне нацыі без дзяржаўнасці, без агульнасці веравызнання і нават без агульной мовы, але яно немагчыма без нацыянальнай свядомасці [393, с. 40]. Амерыканскі сацыёлаг Эдвард Шылс лічыў нацыянальнасць – феноменам масавай самасвядомасці [467, с. 9].

Але найбольш высока ацэньваў значэнне нацыянальнай свядомасці Э.Гелінер. На яго думку, «дзе асобы належаць да той самай нацыі, калі – і толькі калі – яны лічаць, што належаць да адзінай нацыі. Інакш гаворачы, нацыі – гэта стварэнне чалавека, вынік яго жыщчэвага вопыту, лаяльнасці і салідарнасці. Група асобаў <...> становіцца нацыяй, калі гэтая асобы перакананы, што з прычыны прыналежнасці да гэтай групы маюць адносна адзін аднаго пэўныя абавязкі і права. Нацыю стварае ўзаемнае прызнанне сваяцтва, а не якая-небудзь іншая сумесная рыса, якая характэрная толькі для іх і адрознівае іх ад іншых людзей» [413, с. 15]. Паводле даследчыка, менавіта «нацыяналізм стварае нацыі, а не наадварот» [413, с. 72]. Падобна ацэньваў значэнне свядомасці Бенедыкт Андэрсэн, які ў дачыненні да нацыяў прапанаваў тэрмін «уяўленыя супольнасці» [Цыт. па: 482].

Прыхільнікі «валютарысцкай» канцепцыі відавочна недаацэннююаць ролю аб'ектыўных фактараў. Між тым бяспрэчна, што суб'ектыўныя характар механізма этнічнай ідэнтыфікацыі падтымліваеца аб'ектыўнымі фактарамі, да якіх трэба аднесці мову, веравызнанне, эканамічныя сувязі, культуру, тэрыторыю ды інш. Яраслаў Тамасевіч канстатаваў ігнараванне Э.Гелінерам факта, што нацыянальная свядомасць узікае на падмурку рэальнай, аб'ектыўна існай культуры. На яго думку, свядомасць не з'яўляеца нейкім «валютарысцкім артэфактам» [482]. А.Валіцкі, аналізуучы працэс фармавання сучаснай польскай нацыі, прыйшоў да вынёсавы, што «воля і ўяўленыне палітычных і культурных элітаў не былі ўсемагутнымі, што нацыі могуць «будавацца» толькі да пэўнай мяжы, што сучасныя нацыі <...> патрабуюць моцных этнічных асноваў <...>». І далей: «Сучасная польская нацыя разьвінулася як этнолінгвістычная цэласнасць на этнічнай тэрыторыі сярэднявечнай Польшчы. У пэўнай ступені яе сформаваў шляхецкі нацыяналізм, але яна сталася абавязанай сваім існаваньнем аб'ектыўнаму працэсу грамадзка-еканамічнае мадэрнізацыі ў межах існаваўшай раней этніч-

най нацыянальнасці» [320]. Іншы польскі даследчык Кшыштаф Квасьнеўскі сцвярджаў, што не існуе нацыі, на адметнасць і згуртаванасць якой не ўпłyвалі (у рознай ступені) наступныя фактары: агульнае геаграфічнае паходжанне; міграцыйны статус; раса; мова або дыялект; рэлігія або рэлігіі; сумесныя традыцыі, каштоўнасці і сімвалы; культура, фальклор і музыка; унутранае пачуццё адметнасці ды інш. [439, с. 66].

Таксама варта адзначыць ролю гістарычнай памяці або ўласнай рэканструкцыі мінуўшчыны. Дзеяч румынскага нацыянальнага руху Нікола Бальчэску пісаў: «Гісторыя ёсьць першая книга народу. У ёй ён бачыць сваё мінулае, сучаснсць і будучае. Народ без гісторіі з'яўляецца праста варварскім людам, і бядя люду, які загубіў рэлігію сваіх успамінаў» [Цыт. па: 380, с. 134]. Беларускі даследчык Сяргей Токця на канферэнцыі «Проблемы айчыннай гістарыяграфіі» (Гародня, 19-21 студзеня 2001 г.) адзначыў, што «на грунце пашырэння ўсведамлення прыналежнасці да актуальнай моўна-этнічнай супольнасці, звязанай агульнымі лёсамі і спадчынай мінулага, утвораеца нацыянальная повязь як ідэалагічная катэгорыя ў супрацьпастаўленні да чиста тэхнічнай ролі моўнай повязі на пачатковай стадіі нацыянальнага руху» [380, с. 134].

Таксама варта прывесці вызначэнне нацыі, якое належыць вядомамупольскому гісторыку Юліушу Бардаху. На яго думку, нацыя – гэта «устойлівая, гістарычна сфармаваная грамадскасць, аб'яднаная агульнасцю культуры, моўным адзінствам, якая пражывае на кампактнай тэрыторыі, што ўтварае асобную палітычную адзінку – дзяржаву, або паслядоўна імкненца да вяртання страчанай палітычнай самастойнасці да яе завяёвы» [403, с. 363].

У дадзеным даследаванні ў якасці аперацыянальнага вызначэння нацыі выкарыстоўвалася наступнае: *нацыя – гэта сацыяльная група, прасякнутая нацыянальной свядомасцю, складовымі якой з'яўляюцца ўсведамленне супольнасці інтарэсаў, адметнасці ўласнай культуры, мовы, рэлігіі і палітычнай гісторыі, уяўленне пра ўласную этнічную тэрыторыю. Пры гэтым, каб быць нацыяй, дастаткова мець адну альбо больш з пералічных харэктэрных якасцяў. У працэсе ўтварэння нацыі асобныя яе прыметы становяцца дамінуючымі, а іншыя адыходзяць на другі план.*

Таксама трэба адзначыць выкарыстанне аўтарам паняццяў «літоўскія палякі» і «беларускія палякі». Гэтыя тэрміны ўжо прайшлі апрабацыю ў выданні «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907 гг.» Аднак патрэбна ўдакладненне. У выступленні на III Міжнародным кангрэсе беларусістаў (снежань 2000 г.) аўтар гэтых радкоў выказаў гіпотэзу, што на пачатку XX ст. паняцце «літоўскія палякі» пачало набываць новы сэнс. Нацыянальныя памненні літоўскага этнасу спрыялі тому, што частка эліты «літоўскіх палякіў» пачала актыўна звязацца да элементаў этнічнай літоўскай культуры. Слова «літоўскія» ў словазлучэнні «літоўскія палякі» звязвалася ўжо не толькі з «гістарычнай», але і з «этнаграфічнай» Літвой. У той жа час памеры развіцця беларускага руху «літоўскія палякі», якія жылі на этнічных беларускіх землях, падпадалі пад пэўныя ўпływy беларускасці. Можна назваць Эдварда Вайніловіча, Аляксандра Ельскага, Марыю Магдалену

Радзівіл, Рамана Скірмунта ды інш. Аўтарытэт, якім карысталіся названыя прадстаўнікі эліты «беларускіх палякаў», сведчыць пра тое, што беларускаць у той ці іншай форме прысутнічала ў свядомасці значнай часткі польскай грамадскасці на этнічных беларускіх землях. Усё гэта дае падставы для ўжывання паняцця «беларускі палякі» ў дачыненні да міжрэвалюцыйнага перыяду (1907-1917 гг.) не ў палітычным, як гэта было зроблена ў манаграфіі «Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907 гг.», а ў этнакультурным сэнсе.

Апроч таго, у кнізе ўжываецца паняцце «польскія краёўцы», якое выклікала дыскусію падчас міжнароднай навуковай канферэнцыі «Асобы, нацыі, грамадства ў Літве на рубяжы XIX – XX ст.» (Вільня, 20-21 кастрычніка 1999 г.). На думку літоўскіх даследчыкаў Рымантаса Мікныса і Дарюса Стальонаса, паняцці «польскія краёўцы» або «беларускія краёўцы» супярэчаць сутнасці краёвасці як надэтнічнага ідэалагічнага феномена. Аднак больш дакладна было б сцвярджаць, што гэтыя тэрміны супярэчаць разуменню краёвасці ў варыянце Міхала Ромэра. У той жа час нават гэтыя буйнейшы краёвы ідэолагі карыстаўся падобнай тэрміналогіяй. У прыватнасці, у лісце да Антона Луцкевіча ад 12 сакавіка 1917 г. ён пісаў пра «слабую актыўнасць польскіх краёвых элементаў» [89, а. 35 адв.]. Нязяўджкая заўважыць, што краёвасць, «ядром» якой з'яўлялася палітычнае або, дакладней, грамадзянскае разумение нацыі, распадалася на шэраг канцэпцый. Некаторыя польскія і беларускія дзеячы, падзяляючы яе асноўныя прынцыпы, тым не менш імкнуліся выкарыстаць гэтую ідэалогію для ўмацавання пазіцыяў уласнай нацыі. Гэтае і дае падставы для ўжывання тэрміну «польскія краёўцы».

Беларускія і літоўскія землі ў манаграфіі разглядаюцца ў межах шасці губерняў – Віленскай, Віцебскай, Гарадзенскай, Ковенскай, Магілёўскай і Менскай. Напачатку XX ст. усе азначаныя губерні мелі афіцыйную назву «Паўночна-Заходні край Расіі». Сярод польскай палітычнай эліты ў гэты самы час ужываўся тэрмін «Усходнія крэсы».

Пры аналізе польскага руху другой паловы XIX – пачатку XX ст. аўтар карыстаўся паняццямі «Беларусь», «Літва», «Беларуска-Літоўскі край», «беларускія і літоўскія землі». Вядома, што некаторыя даследчыкі лічаць ужыванне падобнай тэрміналогіі свайго роду мадэрнізацыйнай гісторыі. У якасці альтэрнатывы выкарыстоўваюцца паняцці «крэсы» (Напр., Kolbuszewski J. Kresy. – Wrocław, 1995; Zasztowt L. Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wyd. Instytutu Historii Nauki PAN, 1997) або «Заходні край Расіі» (Напр., Черепица В. Польское национальное движение в Белоруссии (последняя треть XIX в.): факты, события, комментарии. – Гродно, 1996). Аднак трэба адзначыць, што дадзеныя тэрміны з'яўляюцца носьбітамі ідэалогіі, якая адмаўляе Беларусі права на самастойны гістарычны шлях і не прызнае беларусаў суб'ектам уласнай гісторыі. Пэўным адпаведнікам гэтых паняццяў з'яўляецца тэрмін «Прыглінскі край», які ўжываўся расійскімі ўладамі ў адносінах да польскіх земляў пасля паўстання 1863–64 г. Аднак

наўрадзі польскія навукоўцы пагадзіліся з выкарыстаннем гэтага тэрміну беларускім або расійскім даследчыкамі ў якасці назвы польскай тэрыторыі. Таксама вядома, што карэннае насельніцтва і нават мясцовая адміністрацыя ў разгляданы перыяд карысталіся паняццямі «Беларусь» і «Літва», якія паступова замацоўваліся адпаведна за этнічна беларускім і этнічна літоўскім землямі. Аднак напачатку XX ст. тэрмін «Літва» звычайна ўжываўся таксама ў дачыненні да ўсходняй Віленшчыны і Гарадзеншчыны.

Паняцці «Беларусь» і «Літва» актыўна выкарыстоўваліся палітыкамі, навукоўцамі і дзеячамі культуры пачатку XX ст. У якасці прыкладаў можна згадаць артыкулы гісторыка Мітрафана Доўнар-Запольскага «Беларускае мінулае» («Белорусское прошлое»), надрукаваны ў газете «Мінскі лісток» (1888), паэтычны зборнік Францішка Багушэвіча «Дудка беларуская» (1891), прадмова да якога стала свайго роду маніфестам беларускага нацыянальнага руху, «Кароткую гісторыю Беларусі» Вацлава Ластоўскага (1910), выданне «Litwa. Studium odrodzenia narodu litewskiego» Міхала Ромэра (1908), кнігу Эдварда Малішэўскага «Białoruś w cyfrach i faktach» (1918). Можна сцвярджаць, што паняцці «Беларусь» і «Літва» на працягу даследаванага перыяду паступова набывалі этнанацыянальны змест.

У манаграфіі таксама ўжываецца паняцце «ліцвін» і вытворныя ад яго. Гэтым тэрмінам акрэсліваецца частка сацыяльнай, палітычнай і інтэлектуальнай эліты гістарычнай Літвы да пачатку працэсаў нацыянальнага самавызначэння, якія абумовілі падзел гэтай данацыянальнай супольнасці на літоўскіх палякаў, літоўцаў і беларусаў.

Апроч таго, аўтар карыстаецца тэрмінамі «ліцвінская традыцыя», уведзеным у навуковы зварот Святланай Куль-Сяльверставай [355], «польская пытанне», «заходнерусская традыцыя», «беларускае культурнае накалленне» ды інш. Абгрунтаванне і тлумачэнне гэтых паняццяў даецца ў тэксце кнігі.